

Miloš Pankov, Gradska biblioteka u Novom Sadu

Kada će devci biti ravnopravni sa devicama?

Svenka Savić ur. (2016), *Kako je muški rod od devica: visokoobrazovana ženska romska elita u Vojvodini*, Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije, Novi Sad, 450 str.

Danas u Srbiji postoji nekoliko važnih romologa koji se bave različitim pitanjima romske zajednice, među kojima Svenka Savić u kontinuitetu obrađuje problematiku jedne određene grupe unutar te zajednice, a to su romski studenti i studentkinje upisani na Univerzitet u Novom Sadu, kojima ovu knjigu i posvećuje ("Romskim studentima/kinjama Univerziteta u Novom Sadu"). U knjizi autorka objedinjuje tekstove objavljene tokom poslednje dve decenije, kao rezultat dugogodišnjeg rada u pripremi romske intelektualne elite za njihove akademske studije u celini, ali i za znanja iz njihove, romske zajednice, koja se sistematski ne mogu usvojiti u postojećim kurikulumima na univerzitetima. To znanje iz romologije je u funkciji izgradnje komponenti njihovog identiteta kao visoko obrazovanih građana i građanki svoje države.

Reč je o specifičnom mentorskom poduhvatu u okviru kojeg je izrasla danas značajna generacija obrazovanih mladih Romkinja. Taj mentorski rad je autorka otpočela znatno ranije od Dekade Roma (2005-2015): najpre u knjizi *Romkinje* (2001), koju je objavila zajedno sa romskim studentkinjama Univerziteta u Novom Sadu (knjiga je prevedena na engleski i na romski jezik nakon izdanja na srpskom jeziku); zatim u knjizi *Škola romologije* (zajedno sa Veronikom Mitro, 2006) u kojoj je pored mentorskog iskustva pri-

kazan i osnovni koncept romologije u svetu i ponuda koncepta za Srbiju; zatim knjigom *Akademskim obrazovanjem do romske elite* (zajedno sa Milanom Grbić, 2008) u kojoj je prikazan mentorski rad s romskim studentima Univerziteta u Novom Sadu. Objavljivanje knjige sa saradnicama takođe je deo mentorskog plana da se među neromskim akademskih potencijalom okupe obrazovani kadrovi za dalja samostalna istraživanja.

U poslednjoj knjizi pod nazivom *Iskustva mentorskog programa sa učenicima; višestruko podzastupljene grupe* (2013), Savić proširuje metod rada na učenike i studente sa invaliditetom Univerziteta u Novom Sadu, čime proverava sam mentorski program i na drugim podzastupljenim grupama studenata (o kojima se takođe malo piše unutar akademske zajednice).

Strukturu knjige *Kako je muški rod od devica: visokoobrazovana ženska romska elita u Vojvodini*, priređivačica je rasporedila u pet poglavlja sa namerom da predstavi ukupnu aktivnost mentorke i ukupni potencijal studentkinja. Nakon Predgovora (7-9), u I poglavlju se nalazi 7 radova autorke o Romkinjama nastalih u periodu 2000-2016, objavljenih u različitim publikacijama u zemlji i svetu; u II delu Savić opisuje početak svog mentorskog rada sa romskim studentkinjama tokom jedne školske godine (1997-1998) na UNS; u III delu su životne priče tih mladih rom-

skih studentkinja, koje su danas preuzele različite društvene funkcije u zemlji, a zabeležila ih je profesorka Savić, nakon 20 godina saradnje, kao njihovo svedočenje (164-223); u IV delu autorka ističe doprinos tih studentkinja njihovoj (romskoj) zajednici, time što su one zabeležile životne priče starijih Romkinja u Vojvodini (224-407) – ukupno 19 zabeleženih tokom 2000-2001. godine u Vojvodini, a koje su ranije već objavljene na srpskom, romskom i engleskom jeziku, i ovde preštampane. Ukratko, struktura knjige je odraz jednog metoda u nastanju, uz rezultat vidljiv u aktivnostima samih studentkinja.

Cilj objedinjavanja tekstova u I delu o visoko obrazovanim Romkinjama danas, bio je da pokaže širinu problematike koju treba imati u vidu kada se procenjuje učinak ženske romske elite u Srbiji i formiranje njihovog identiteta. Na primer, autorka postavlja pitanje Da li nam podaci o Romkinjama pomažu da razbijemo predrasude? Odgovor je: samo delimično, jer su predrasude mnogo dublje i postojanije, a obrazovanje za interkulturno razumevanje minimalno.

Kada se autorka pita o odnosu rodnog identiteta i obrazovanja Romkinja u Srbiji, konstatuje da su projekti (kojima je omogućeno zapošljavanje nekoliko grupa: romskih asistentkinja, uz vaspitačice u predškolskim ustanovama, uvođenje pedagoških asistenatkinja u osnovnim školama i mentorki sa romskim učenicama i učenicama u srednjim školama u Vojvodini), dokaz da romski učenici žele da se školuju, da pokazuju zadovoljavajuće rezultate kad im se obezbede minimalni egzistencijalni i radni uslovi i da su u tome mnogo bolje romske učenice od romskih učenika. Tačnije, romske učenice žele obrazovanjem da prevaziđu rodne uloge patrijarhalnog života u kojem su zatomljene.

Rad koji je u ovoj knjizi prvi put objavljen zaslužuje posebnu pažnju. Autorka razmatra odnos nekoliko komponenti identiteta: visoko obrazovanje, rod, etničku i versku pripradnost romske mlade intelektualne elite u Vojvodini, na primeru obeležavanja krsne slave. Ovim radom autorka skreće pažnju javnosti „na osnovne karakteristike obeležavanja krsne slave pravoslavne romske obrazovane mlade elite u Vojvodini, na osnovu njihovog ličnog svedočenja”. Empirijski podaci su prikupljeni upitnikom među romskim studentkinjama i studentima (10% takve populacije) koji

su diplomirali, magistrirali ili doktorirali na Univerzitetu u Novom Sadu do 2014. godine i izjašnjavaju se da pripadaju pravoslavnoj verskoj zajednici (za razliku od drugih visokoobrazovanih romskih studenata koji pripadaju islamskoj zajednici ili nekoj od malih protestanskih zajednica). Autorka uokviruje svoje istraživanje među objavljene radove u bogatoj domaćoj literaturi o krsnoj slavi srpske zajednice, da bi konstatovala da gotovo izostaju sistematski podaci o obeležavaju krsne slave nekih drugih naroda u Srbiji, među kojima su Romi. Rezultati dobijeni na osnovu upitnika pokazuju da slava doprinosi porodičnoj koheziji, učvršćuje porodične veze Roma. Za razliku od srpske zajednice, krsna slava nema funkciju homogenizacije nacionalnog identiteta, pa sledi zaključak da isti običaj ima različite funkcije u dve zajednice. Nadalje, autorka zaključuje da je „obeležavanje krsne slave rodno obeleženo, mada to saznanje nije u potpunosti prepoznato među pripadnicima romske elite“ (55). Podaci o verskom identitetu mladih obrazovanih Roma i Romkinja su u ovom radu prvi put predstavljeni široj javnosti kao važan element identiteta i otuda ih treba uzeti u obzir kada se govori uopšte o romskom identitetu u povezanosti sa rodom.

U radu pod nazivom *Obrazovane Romkinje: prijedlog za model kulturnog razumijevanja i slušanja*, autorka vidi strategiju obrazovanja „romskih studentica sa stajališta interkulturalnog prožimanja“ (57). Predlaže model slušanja onoga što Romkinje govore i razumevanja sadržaja govorenog u kontekstu drugih faktora. Ovaj rad je značajan jer pokazuje kako se metod slušanja i razumevanja u dijalogu Romkinja i neromkinja može upotrebiti za konstrukciju jednog opštijeg modela interkulture razmene, koji, nažalost, autorka ne razrađuje detaljnije, ali daje konkretne primere koji model podržavaju.

Autorku interesuju aktivnosti Romkinja nakon sticanja diplome. U radu *Ženske nevladine organizacije u Vojvodini 2000-2014*. (u koautorstvu sa Veronikom Mitro, 2015) autorke skreću „pažnju na doprinose Romkinja u udruženjima građana kao važnom segmentu društvenog i ličnog identiteta, koji je do sada bio nedovoljno vidljiv i nedovoljno uvažavan u prostoru osnaživanja romskih žena u periodu 2000-2014.“ Rezultati su pokazali da, u 50 od ukupno 150 udruženja kojima predsedavaju romske

žene: članstvo Romkinja nije masovno, a članice su uglavnom mlade osobe koje su se edukovale u toku rada na projektima. Tematika projekata je fokusirana na osnovne teme iz „Dekade Roma” (posebno obrazovanje i očuvanje tradicionalne kulture), a uglavnom se realizuju uz finansijsku pomoć donatorskih organizacija iz inostranstva, samo nekoliko njih su prepoznate u široj zajednici po načinu na koji deluju i nastojanjima da u široj zajednici afirmišu potrebu stalne borbe protiv diskriminacije i nasilja nad ženama. Rezultati pokazuju da institucije sistema države ne zapošljavaju diplomirane visokoobrazovane Romkinje na pozicijama sa kojih bi mogle značajno doprineti poboljšanju romskog pitanja, već su one samozaposlene u nevladinim organizacijama, gde su manje vidljive, a sistem zapošljavanja nestabilan, pa je veliki broj njih u 2017. godini već ugašen. To znači da visoko obrazovanje koje su Romkinje stekle na Univerzitetu u Novom Sadu, još uvek ostaje neiskorišćeno u državi (značajan broj ih je otišao u zemlje EU, kao i ostali diplomirani mladi stručnjaci u Srbiji, pa je učinak koji je Savić uradila, zajedno sa svojim saradnicama, nedovoljno vidljiv).

Poslednji rad predstavljen u ovom poglavlju, *Visokoobrazovane Romkinje u Srbiji: mogućnosti za razvoj i očuvanje identiteta* (prvobitno objavljen 2012. godine na Univerzitetu u Novom Sadu) imao je za cilj „da predstavi prakse u obrazovanju Roma i Romkinja u Srbiji danas, s tim da se vodi računa o mogućnostima izgrađivanja i očuvanja identiteta tokom obrazovanja u sistemu od predškolskog do visokoškolskog nivoa“ (78). Rezultati su pokazali da su tri godine nakon uvođenja eksperimentalnih programa za poboljšanje kvaliteta i uslova školovanja romskih učenika ostvareni pozitivni rezultati (poboljšan uspeh učenika, redovnije pohađanje nastave, veći procenat učenika završava osnovno i srednje školovanje) i da stoga mentorski način rada sa romskim studentkinjama i studentima treba da bude integrisan u postojeći obrazovni sistem.

Podaci dati u radu *obrazovanje studentkinja za rodnu ravnopravnost u Srbiji* ukazuju na odsustvo sadržaja kojima se izgrađuje etnički identitet tokom nastavnog procesa (poput nastave na romskom jeziku u osnovnim i srednjim školama i proučavanju romske kulture na univerzitetima), što je uobičajeno za druge

nacionalne zajednice u Vojvodini. Zato je istraživanje imalo za cilj da utvrdi da li sistematsko i *vannastavno* obrazovanje za rodnu ravnopravnost utiče na promenu stavova i stereotipa o rodnim ulogama studentkinja romske i neromske nacionalnosti. Rezultati pokazuju da su od dva različita izvora sticanja znanja (formalni obrazovni programi i vannastavne aktivnosti), Romkinje znanja o rodnoj ravnopravnosti sticale u vannastavnom procesu, dok je njihovo lično iskustvo bilo delotvorno u procesu prepoznavanja nejednakosti žena unutar sistema institucija i kao takvo može im pružiti osnovu za prepoznavanje drugih oblika diskriminacije sa kojima se mogu suočiti (npr. etnička distanca).

Drugo poglavlje knjige, *Mentorski rad sa romskim studentkinjama*, uvodi nas u oblike rada mentorke sa studentkinjama u dužem vremenskom periodu. U formi dnevničkih zapisa, Savić opisuje kako je svaku od pet romskih studentkinja Univerziteta u Novom Sadu postepeno uvodila u mehanizam funkcionisanja pre svega institucija sistema većinskog naroda obrazovanjem na visokoškolskom nivou i da stečeno znanje primenjuje u korist sopstvene nacionalne zajednice“ (109).

U IV delu: *Životne priče visokoobrazovanih studentkinja Univerziteta u Novom Sadu*, studentkinje koje su učestvovala u mentorskom programu opisanom u prethodnom poglavlju, svedoče o sopstvenom putu razvoja nakon gotovo dvadeset godina, tako što govore o svom detinjstvu, školovanju i profesionalnom obrazovanju, bračnom iskustvu i profesionalnoj afirmaciji.

Studentkinje ističu da su im iskustva stečena tokom mentorskog rada sa Svenkom Savić bila od pomoći u izgrađivanju karijere (*Za mene je to bio start i moja odskočna daska u životu, ali ne samo u karijeri, nego u životu, jer je bitnu ulogu odigrao ... način rada, taj osećaj podrške koji sam dobila*, Usnija: 206). Nadalje, one opisuju tok svoje karijere i navode aktivnosti na kojima su, u vezi sa tim, bile angažovane: edukacija Romkinja i Roma, aktivizam u udruženjima građana, rad u visokoškolskoj ustanovi, institucijama APV i Nacionalnom savetu Roma. One jesu radno i aktivistički deo svoje nacionalne zajednice, što je bio jedna od ciljeva mentorskog rada koji je za njih kreirala mentorka Savić.

Od posebne važnosti su za druge istraživače priloženi biogrami studentkinja (objedinjeni podaci

o događajima iz privatnog i javnog delovanja prikazani hronološkim redosledom: porodica, školovanje, stručno usavršavanje, radno iskustvo i objavljene publikacije). Ova metodološka inovacija znatno pomaže u procenjivanju napora i učinka romskih studentkinja tokom studija.

Peto poglavlje, *Životne priče starijih Romkinja u Vojvodini* čini 19 razgovora tih mladih Romkinja sa starijim ženama rođenim pre Drugog svetskog rata u rasponu od 1920. do 1940. godine. Do danas je objavljeno više prikaza ove knjige koji naglašavaju važnost prikupljenog i javnosti predstavljenog materijala (Arsenović Pavlović, 2001; Kleut 2001; Kovandžić, 2002; Pešikan Ljuštanović, 2007), na osnovu kojeg su potom nastajale mnoge zbirke razgovora sa starijim i mlađim Romkinjama iz različitih delova Srbije i jugoslovenskog regiona.

U petom poglavlju, selektivna bibliografija *Na prvi pogled* Vanje Miličić obuhvata odabrane publikacije fonda Biblioteke Matice srpske u Novom Sadu, na osnovu uvida u elektronski katalog Biblioteke. Odabrane su monografske i periodične publikacije, članci i neknjižna građa, štampana u periodu od 2000. do 2010. godine, koja obuhvata dela romskih stvaralaca, literaturu u vezi sa romskim stvaralocima, dela koja se na bilo koji način bave kulturom, jezikom i životom Roma. Sadržaj bibliografskih jedinica prikazan je na osnovu Međunarodnog standarda za bibliografski opis publikacija (ISBD), raspoređene su prema vrsti knjižne građe (monografske, serijske i neknjižna građa), zatim prema godini izdavanja (hronološki), a u okviru istog godišta prema abecednom redosledu autorske odrednice. Cilj ove bibliografije bio je „da ostvari uvid u stvaralaštvo Roma i o Romima u vremenu u kome je obeležavana Dekada Roma“ (408). Bibliografija sadrži 370 jedinica: 278 monografskih publikacija, 6 serijskih, 69 članaka i 16 bibliografskih jedinica neknjižne građe. Podaci o broju objavljenih publikacija po godinama navode na zaključak da se on postepeno povećava, s obzirom na to da je u prvoj polovini dekade (2000. do 2004) objavljena 161, a u drugoj (2005. do 2010) 209 publikacija. Ovo je prvi put da se javnosti predstavlja (selektivna) bibliografija dostupnih publikacija naše nacionalne biblioteke na ovu temu. Ona pruža dragocene informacije na osnovu kojih se mogu raditi dalja istraživanja, a može da

bude i osnov za izradu drugih tipova tematskih bibliografija, poput retrospektivne.

U tekstu *Jedan primer feminističke edukacije*, Silvija Dražić i Relja Dražić daju osvrt na doprinos Svenke Savić u oblasti romologije, sublimiran u ovoj knjizi. Tim povodom, oni ističu ulogu obrazovanja u formulisanju ženskog romskog kulturnog identiteta, kao modusa njihovog čuvanja i potencijalnog menjanja „i ne manje ulogu obrazovanja u stasavanju subjekta koji može potaknuti drugačiju dinamiku unutar romske zajednice i izmeniti koliko samu zajednicu, toliko i njenu percepciju unutar većinske zajednice u kojoj živi“ (445). Na ovaj način povezuju dva velika naučna, istraživačka, društvena područja kojima je Savić posvetila svoj rad: studije roda i društveni položaj marginalizovanih grupa. Dnevničke zapise, koje je autorica vodila tokom mentorskog rada sa grupom mladih Romkinja u okviru projekta *Romkinje za Rome*, smatraju dragocеним svedočanstvom „koje takoreći *in vivo* dokumentuje sprovođenje feminističke edukacije na delu, kako ona svojim neformalnim ustrojstvima, uzajamnošću i nedostatkom hijerarhije deluje kao subverzija tradicionalne učionice i istovremeno je, u ovom slučaju, priprema za nju“ (445).

Žanrovska raznorodnost i interdisciplinarni pristup temi, daju ovoj knjizi poseban kvalitet koji se može primeniti u istraživanju pojava koje analiziramo posmatrajući romsku zajednicu kao jednu od marginalizovanih grupa. Diskriminacija, kao pojava, eksplicitno je opisana u domenu porodične, intimne sfere, kroz životne priče starijih Romkinja. Sadržaj ovog poglavlja predočava nam i jedan manje očigledan aspekt ove pojave: suočavanje sa diskriminacijom koja nije prepoznata od strane subjekta, sa diskriminacijom koja se prećutkuje, čije se postojanje iz određenih razloga poriče. Životne priče visokoobrazovanih Romkinja, međutim, govore o prepoznavanju diskriminacije u sferama u kojima ona nije bila vidljiva prethodno navedenoj grupi: diskriminaciji na radnom mestu, u ustanovama obrazovanja i zdravstvene zaštite. Istraživanje sprovedeno među studentkinjama romske i neromske nacionalnosti pružilo je, opet empirijske podatke o prepoznavanju različitih oblika rodne diskriminacije u ovom delu populacije. Kako se diskriminaciji možemo suprotstaviti, pokazuju delovi knjige u kojima se analizira rad udruženje građanki i

razgovor sa studentkinjama o uspešnom toku njihovih projekata edukacije Roma.

S druge strane, ova publikacija pruža dragocene primere kako se, primenjujući načela pozitivne analize diskursa (Bartlett 2009: 6), podstiče i ostvaruje jedan potpuno suprotan proces - proces afirmacije: dopuštajući Romkinjama da se čuju njihovi glasovi u vezi sa temama koje one smatraju bitnim, organizacijom mentorskog rada tako da se afirmiše princip ravnopravnosti kultura, izostavljajući uobičajen hijerarhijski pristup u radu sa studentima, predlaganjem afirmativnih mera u sistemu obrazovanja, na osnovu naučne analize ostvarenih rezultata u probnom periodu.

Naslov knjige je provokativan: autorka odabira imenicu (devica), simbolički povezanu sa Romkinjom danas (ali podrazumevanu u patrijarhalnim društvima uopšte), za koju se, u srpskom jeziku još nije ustalio oblik muškog roda (devac), a čini se da ga je i nemoguće izvesti. Time pokazuje da je potrebno još dosta učiniti kako bi se patrijarhalno shvatanje o Romkinjama (i ženama uopšte) promenilo, kao i da jezička praksa te promene još ne nagoveštava.

LITERATURA:

- Arsenović Pavlović, Marina (2001), „Romkinje: biografije starih Romkinja u Vojvodini” [prikaz knjige], *Psihologija* 1-2: 209-212.
- Bartlett, Tom (2009), „Towards intervention in positive discourse analysis”, *Applied Linguistics Methods: A Reader*, London: Routledge.
- Kovandžić, Marija (2002), „Romkinje - prikaz knjige”, *Kultura* 103-104: 316-318.
- Kleut, Marija (2001), „Njihovi nepisani memoari”, *Letopis Matice srpske* 468 (3): 365-368.
- Pešikan Ljuštanović, Ljiljana. (2007), „Romkinje”, prikaz knjige, u Savić, Svenka i dr. (prir.), *Romkinje*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad, 25-27.
- Savić, Svenka, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov, Jelena Jovanović (2001), *Romkinje: biografije starih Romkinja u Vojvodini*, Novi Sad: Futura publikacije.
- Savić, Svenka i Veronika Mitro ur. (2006), *Škola romologije*, Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.
- Savić, Svenka i Milana Grbić ur. (2008), *Akademskim obrazovanjem do romske elite*, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad: Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije.
- Savić, Svenka (2013), *Iskustva mentorskog programa sa učenicima: višestruko podzastupljene grupe*, Novi Sad: Zavod za kulturu Vojvodine.

Jean-Michel Tobelem, Univerzitet Sorbona, Pariz; Ecole du Louvre, Pariz

Kreativni grad: vizija i praksa

The Creative City: Vision and Execution, edited by James E. Doyle and Biljana Mickov, Routledge publishing, Oxford, UK, 2015.

Mnogo toga je napisano na temu kreativnih gradova u poslednjih dvadesetak godina, što još uvek nije imalo za posledicu uverenje istraživača uprkos pristupanju brojnih gradskih odbornika i stručnjaka. Iza ovih dopadljivih reči kriju se u stvari različite stvarnosti koje nužno ne potvrđuju njegov performativni domet. Naime, ne sme se propustiti da se otkrije reklamna konotacija koncepta: ko ne bi želeo da bude okvalifikovan kao „kreativni grad“.

Osim toga, koji značajniji grad ne može da se pohvali da poseduje elemente kreativnosti? Da li čak postoji mnogo ljudskih aktivnosti koje ne mogu da budu okarakterisane kao kreativne? Radovi Ričarda Floride o pojmu „kreativne klase“ su raspalili maštu. Boemi, umetnici, ne-konformisti... neki pojedinci bi ne samo pomogli rast digitalne, nematerijalne i mrežne ekonomije, nego bi privukli preduzeća koja se otimaju o dragocene i retke talente.

Kao što je to često slučaj, stvarnost je oprečna. Koncept kreativnog grada sigurno vodi računa o rastućoj važnosti delatnosti u vezi sa dizajnom, kulturnim industrijama, modom, video igricama, gastronomijom, turizmom i sa ekonomijom znanja. Ali bi bilo rizično potceniti važnost koju zadržavaju tradicionalne primarne, sekundarne ili tercijalne delatnosti, koje ostaju oslonac ekonomskog prosperiteta brojnih zemalja.

Da li je paradigma kreativnog grada već izašla iz mode, žrtva odsustva konceptualne strogosti, semantičkih aproksimacija i nedostatka empirijskih provera? Da li je kreativan grad više stvar teritorijalnog brendiranja i naracije nego održivog i inkluzivnog razvoja? Da li su umetnost i kultura zbilja u poziciji da odigraju odlučujuću ulogu kao katalizatori inovacija, stimulanse kreativnosti i instrumenti za povezivanje socijalnih, obrazovnih i ekonomskih faktora gradova? Ili ovde dodeljena uloga umetnosti i kulturi proizilazi pre svega iz potrošačke, promotivne i instrumentalizujuće optike?

Ovo delo Džejmisa Dojla i Biljane Mickov – kojima je ova problematika već godinama dobro poznata – pruža mogućnost mnogim stručnjacima da se kritički odrede prema ovom pitanju, kroz uglavnom evropsku prizmu. U tom pogledu, ono predstavlja veliki broj različitih iskustava (Ajndhoven, Bremen, Pula, Dablin, Belfast, Rems...), koja pomažu čitaocu da stvori lično mišljenje po pitanju kreativnog grada.

Ono, s druge strane, ne skriva najmanje privlačno lice kreativnih strategija, odnosno gentrifikaciju datih kvartova i nesigurnost mnogih zaposlenja, na štetu cilja socijalne kohezije.

Nije u tome jedna od njegovih najmanjih zasluga.